

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Gert van Klinken
Strijdbaar & Omstreden.

Een biografie van de calvinistische verzetsvrouw Gezina van der Molen.

Uitgeverij Boom | 2006 | 408 pp. | € 29,50 | ISBN 978 90 8506 350 7

Leven op het grensvlak van twee werelden

door *Peter Kooijmans*

Oud-hoogleraar volkenrecht

Het is niet eenvoudig een bespreking te geven van een levensbeschrijving (want dat is een biografie) wanneer men de beschreven persoon gedurende het laatste deel van dat leven zeer goed gekend heeft, maar van dat overige deel slechts nu in detail kennis neemt. Dat werkt vervreemdend; zó heb ik haar niet gekend.

Gesina van der Molen (ze schreef haar naam met een s, want ze had een bloedhekel aan die z) was al over de 60 toen ik in 1953 haar colleges ging volgen. Zeven jaar later werd ik haar medewerker, in 1962 – toen zij met emeritaat ging – nam ik haar leeropdracht over en in 1964 promoveerde ik bij haar. Tot haar dood in 1978 heb ik zeer nauw contact met haar gehouden. Vijfentwintig jaar is lang, maar het is maar een klein deel van een zeer intensief en arbeidzaam leven. Hoe ver staat persoonlijke herinnering een objectief oordeel in de weg?

Biograaf Van Klinken heeft voortreffelijk werk gedaan. Hij baseert zich op een

uitgebreid archief- en literatuuronderzoek en op een groot aantal interviews met personen die haar hebben gekend. Het beeld dat daaruit oprijst, is dat van een vrouw die zich vrijwel haar gehele leven heeft bevonden in het grensgebied van twee werelden en de spanning tussen die werelden voortdurend heeft ervaren.

De eerste is de wereld van de gereformeerde gezindte. Daarin werd zij geboren als dochter van het hoofd van een school met de Bijbel, actief in Patrimonium en later landelijk bekend als lid van de Tweede Kamer voor de Antirevolutionaire Partij. Maar zij kwam al spoedig in conflict met de rolverdeling van man en vrouw in de maatschappij die in dit milieu gebruikelijk was. Haar intellectuele capaciteiten waren zeker

Hoe ver staat persoonlijke herinnering een objectief oordeel in de weg?

niet minder dan die van haar vader, maar een gang naar het gymnasium en vervolgens naar de universiteit, zat er voor haar niet in.

Op indringende wijze beschrijft Van Klinken

B
O
E
K
E
N

ken de problemen die zij bij het vinden van haar maatschappelijke bestemming heeft ontmoet en de perioden van vastberadenheid en moedeloosheid die zij daarbij beurtelings heeft doorgemaakt. De ontmoeting met de VU-hoogleraar Anne Anema, door haar moeder gearrangeerd, maakte het haar mogelijk de ruimte te vinden waarbinnen zij zich kon ontplooien als journaliste, met welke beroepswerkzaamheden zij de rechtenstudie aan de Vrije Universiteit combineerde. In 1937 promoveerde zij als eerste vrouw aan de VU bij Anema op een proefschrift dat — ook internationaal — veel waardering genoot.

Het is opmerkelijk dat Van der Molen zich, in weerwil van alle problemen die zij had met het denk- en leefklimaat in de gereformeerde wereld en die zich bij haar met name — maar niet uitsluitend — richtte op de daar heersende visie op de plaats van de vrouw in kerk, politieke partij en maatschappij, zich nimmer van die wereld heeft losgemaakt, maar er met al haar inzet deel is van blijven uitmaken. Ze ijverde zonder afdalen voor de gelijkwaardigheid van man en vrouw binnen die kerk, partij en maatschappelijke verbanden, maar beleefde slechts op hoge leeftijd dat die gelijkwaardigheid (althans formeel) werd gerealiseerd.

Ze was een vechter, maar geen activist; op de geestelijke barrière voor de ‘verheffing’ van de vrouw bleef de fysieke barrière haar vreemd; in haar artikelen kon zij geselen met woorden, maar een feministe noemde zij zich nooit. Tot haar dood bleef zij trouw aan de Gereformeerde Kerk en de ARP, al kwam zij er emotioneel steeds lossers van te staan. Haar kerkelijke en partijpolitieke wortels waren te sterk, al gingen dogma’s en op beginsel berustende leerstellingen haar steeds minder zeggen. Maar een sterk persoonlijk beleefd Godsgeloof bleef tot het eind.

Dit afzetten tegen, maar niet losmaken van de traditie, leidde overigens wel tot een opmerkelijke spagaat. Hoewel zij zich in het algemeen inzette voor het recht van de vrouw op betaalde arbeid, maakte zij in de jaren dertig daarop een uitzondering voor de gehuwde vrouw; voor haar bepleitte zij een verbod op betaalde arbeid, zich daarbij strenger opstellend dan de ARP.

Van Klinken behandelt deze positie keuze uitvoerig in hoofdstuk 6 van zijn boek. Hij geeft geen sluitende verklaring, maar sluit een zekere rancune bij Van der Molen over de miskenning in eigen kring van de positie van de ongehuwde vrouw, de ‘mejufrouwen’, niet uit. Ik heb geen reden het te ontkennen; Gesina had per slot van rekening heel wat moeten doorstaan voordat zij haar bestemming kon volgen. Aan de andere kant, hoewel het haar aan strijdvaardigheid niet ontbrak, van rancune kan zij in het algemeen niet worden beschuldigd. Meer voor de hand ligt naar mijn mening dat zij haar opvatting over het recht op vrije ontplooiing van de vrouw niet kon verzoenen met de in die tijd vaste, en door haar gedeelde overtuiging dat de plaats van de gehuwde vrouw in de allereerste plaats in het gezin was: ‘Een gezond gezinsleven is een kostbaar nationaal goed, dat zorgvuldige bewaking vereist’. Opvallender is dan ook dat, zoals Van Klinken ook opmerkt, zij hier voor staatsingrijpen en wetgeving pleitte, terwijl in eigen kring de opvatting heerste dat dit aan kerk en maatschappij diende te worden overgelaten (sovereiniteit in eigen kring).

Door de contacten met Anema opende zich voor haar die tweede wereld die bepalend werd voor de tweede periode van haar leven: de internationale samenleving. Vanaf de oprichting van de Volkenbond had Anema zich met het internationale recht en de ontwikkeling van een internationale rechtsorde beziggehouden. Van der Molen trad in

de voetsporen van haar mentor en zette zich, onder meer in het kader van de vereniging Volkenbond en Vrede, in voor een aan het recht onderworpen statensamenleving. Zij was er overigens heilig van overtuigd dat recht dat niet afgedwongen kan worden, spoedig krachteloos wordt; het pacifisme verwierp zij derhalve.

In die tweede wereld kwam zij in toenemende mate in aanraking met personen die een totaal andere achtergrond hadden dan zij en vanuit volstrekt andere leerstellingen redeneerden dan waarmee zij vertrouwd was, maar in wie zij een *Seelenverwantschaft* ontwaarde waarover zij zich verheugde. Deze contacten en haar studie van de grondleggers van het volkenrecht in de zestiende en zeventiende eeuw, brachten haar tot datgene wat kenmerkend was voor haar benadering van de internationale samenleving en de daarvoor geldende rechtsregels. Die rechtsorde berust op universele beginselen die alle culturen gemeen hebben en die terug te vinden zijn in alle wereldgodsdiensten. Het tweede bepalende element dat als een rode draad door al haar publicaties loopt, is het onwrikbare uitgangspunt dat dé mens (dus ieder mens, ongeacht ras of huidskleur) naar Gods beeld en gelijkenis is geschapen en dus fundamenteel gelijk is. Vanuit deze overtuiging kwam zij in de jaren vijftig en zestig tot een volstrekte afwijzing van iedere vorm van rassendiscriminatie, in het bijzonder van de apartheid, wat haar in eigen kring weer de nodige kritiek opleverde.

Van Klinken geeft deze ontwikkelingen in haar denken en optreden goed weer; dat daarbij de wijze waarop zij het volkenrecht beoefende wat onderbelicht bleef, zij hem vergeven. Terecht merkt hij op dat zij geen groot wetenschapper was. Zij verwierf echter ook in wetenschappelijke kring gezag door de wijze waarop zij het belang benadrukte

van ethische beginselen voor de rechtsvorming. Haar collegeserie voor het *Institute of Social Studies, Ethical Values in International Decisionmaking*, kan nog steeds actueel worden genoemd.

Inmiddels had zij ook in haar persoonlijk leven haar bestemming gevonden. In 1929 ontmoette zij een rooms-katholieke lerares, Mies Nolte; het volgende jaar betrokken zij een gemeenschappelijke woning en deze relatie heeft tot haar dood geduurd.

Van Klinken laat er geen twijfel over bestaan dat de relatie een lesbische was. Ik heb beiden goed gekend en heb geen reden dit te ontkennen. Op een aantal plaatsen in zijn boek gaat hij nogal uitvoerig op deze relatie in. Hij vermeldt dat het Van der Molen wel is verweten dat zij altijd heeft geweigerd 'uit de kast te komen'; vanuit haar gezaghebbende positie zou zij immers tot een grotere acceptatie van homoseksualiteit hebben kunnen bijdragen.

Voor mijn gevoel is al deze aandacht een overbelichting. Hoe belangrijk hun vriendschap voor hen persoonlijk ook was, naar buiten toe voldeden zij aan de destijds geldende norm dat de seksualiteit tot het domein van de binnenkamer behoorde. 'Het bedgordijn hoort dicht te zijn', placht mijn schoonmoeder te zeggen; dat gold ook voor Van der Molen en Nolte en dat werd door hun omgeving als volstrekt normaal onderhouden. Alle bespiegelingen over de aard van hun relatie zijn een projectie achteraf, vanuit een ander tijdsbeeld. De kop van de boekbespreking in *NRC Handelsblad* van 23 februari 'Lesbisch en christelijk' is ronduit bespottelijk. Maar Van Klinken heeft er wel aanleiding toe gegeven.

* * *

Voortreffelijk is de wijze waarop Van der Molens rol in de bezettingstijd wordt weergegeven. Haar beginselvastheid en onverzettelijkheid, in combinatie met haar strijdbaar

B
O
E
K
E
N

karakter, deden haar van begin af aan positie kiezen tegen de bezetter, wat bleek uit haar publicatie over het bezettingsrecht in december 1941 en haar openlijk protest tegen de Ariërverklaring. Die onverzettelijkheid betekende een lichte verwijdering van haar mentor Anema en andere gereformeerde prominenten, die aanvankelijk een minder militante opstelling voorstonden, en bracht haar op één lijn met iemand als Bruins Slot, die eveneens iedere concessie aan de bezetter afwees. Samen met hem en de overige redactieleden van het illegale *Trouw* was zij verantwoordelijk voor het besluit niet toe te geven aan de eis van de bezetter de uitgave van het blad stop te zetten. Werd aan die eis niet voldaan, dan zouden de gevangen *Trouw*-medewerkers worden geëxecuteerd, een dreigement dat inderdaad werd uitgevoerd: 23 jonge mensen verloren het leven. Het kostte haar later veel moeite over deze dramatische beslissing te spreken, maar over de juistheid ervan heeft zij eigenlijk nooit getwijfeld. Indrukwekkend is Van

.....
.....
.....
.....
*Haar onverzettelijkheid ging
gepaard met een grote mate
van humor en opgewektheid*
.....
.....

Klinkens betoog vooral wanneer hij weer- geeft hoe deze onverzettelijkheid gepaard ging met een grote mate van humor en opgewektheid, waardoor zij, als oudere, anderen, die de moed wel eens lieten zakken, een hart onder de riem stak.

Na de oorlog werd Van der Molen voorzitter van de Commissie Oorlogspleegkinderen, die moest beslissen over het lot van met name de joodse kinderen die de oorlog in pleeggezinnen hadden doorgebracht en wier naaste familie veelal was omgekomen. Haar onverzettelijkheid, die ertoe had geleid

dat de bezettingstijd haar *finest hour* kon worden, was tevens bepalend voor het feit dat deze fase in haar leven wellicht de ongelukkigste kan worden genoemd. De beslissingen van de commissie dat pleegkinderen het beste konden blijven in het christelijke milieu waarin ze gedurende de oorlog hadden verkeer, tenzij duidelijk was dat de ouders iets anders hadden gewild, heeft in joodse kring tot veel wrok geleid. Het is onbegrijpelijk dat Van der Molen, die had blijkgegeven zozeer te zijn begaan met diegenen die door het leven waren geslagen, zo weinig empathie kon opbrengen voor de nabestaanden van de joodse oorlogsslachtoffers. Publicaties over deze periode in de periode rond de herdenking van haar honderdste geboortedag hebben deze herdenking overschaduw.

Van Klinken besteedt aan deze periode terecht veel aandacht en hij doet dat genuanceerd, al vraag ik me af of de bewering dat Van der Molen destijds antizionistisch was (p. 218) wel helemaal terecht is. Wel komt goed naar voren dat hier op zijn duidelijkst blijkt dat Gesina's eerste wereld, die van het onbuigzame gereformeerde milieu, botst met de tweede wereld, waarin zij zich in de laatste fase van haar leven thuis voelde, die van de oecumene en het openstaan voor andere levensovertuigingen.

Van Klinken heeft die laatste fase in de hoofdstukken 11, 12 en 13 goed beschreven, met inbegrip van de wijze waarop Van der Molen zelf terugkeek op een aantal controversiële standpunten die zij in het verleden had ingenomen. Typierend voor die laatste fase is niet alleen de strijdbare wijze waarop zij zich inzette voor ontwikkelingsvraagstukken, en zich in geschrift en daad uitsprak tegen rassendiscriminatie, maar ook de levensbeschouwelijke openheid. In het comité Levensvragen dat zij en Nolte hadden opgericht (en waarvan ik de bijeenkomsten

vaak als notulator mocht bijwonen), werden allerlei vraagstukken besproken, met zeer uiteenlopende gesprekspartners als Van Kilsdonk, Schillebeeckx, Brongersma, Bian-

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

De vraag naar de magie van haar persoonlijkheid laat zich na lezing en herlezing van deze biografie niet beantwoorden

chi, Berkouwer en Lever. En ook al was zij het niet eens met sommige van de daar verkondigde standpunten, zij kon er wel degelijk begrip voor opbrengen.

Het is ook de fase waarin haar eigen emancipatie eindelijk volledig gestalte kreeg. Zij verkreeg één van de slippers van Anema's mantel (zijn leeropdracht), namelijk het internationale recht, en werd zodoende de eerste vrouwelijke hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Zij heeft dat ambt nog veertien jaar (van 1948 tot 1962) mogen uitoefenen en een groep leerlingen om zich heen verzameld die door haar werden geïnspireerd en die haar zeer waren toegedaan.

Van Klinken heeft een zeer volledige en rijk gedocumenteerde biografie geschreven. En toch...! Hoe komt het dat ik, en met mij andere van haar oud-studenten, in de strenge juffrouw, die met misprijzende blik langs ons heen kijkt op de omslag, de bebrilde, goedlachse, hartelijke vrouw die wij ons herinneren, niet herkennen? De vrouw, die ons bezielde met haar visie op de internationale samenleving en heenkeek over enge staatsgrenzen, die gloedvolle betogen kon houden, maar zich ook kon verlustigen in smakelijke *small talk*. Komt het omdat in de periode waarin wij haar kenden zij in belangrijke mate afstand had genomen van die eerste wereld, die van de ongenaakbaarheid en de onverzoenlijkheid en de *Prinzipien-*

reiterei, en zich openstelde voor de ideeën en beginselen die zij in die tweede wereld ontmoette?

Maar meer in het algemeen: hoe kon iemand met zulke karakterzwakheden als in het boek worden beschreven, en die niet kunnen worden ontkend, zich in haar tijd ontwikkelen tot de voorbeeldfiguur die zij voor tallozen is geweest? Het is een vraag die ik na lezing en herlezing niet kan beantwoorden. Het is de vraag naar de magie van haar persoonlijkheid. Maar misschien is iemand die haar goed heeft gekend en bewonderd niet de meest geschikte persoon om een boekbeschrijving te geven. Het zij zo!

B
O
E
K
E
N